

ВОЛОДИМИР ШЕЛУХІН,

*кандидат соціологічних наук, доцент факультету соціальних наук
Київської школи економіки (03113, Київ, вул. М. Шпака, 3)*

VOLODYMYR SHELUKHIN,

*PhD, Associate Professor at the Faculty of Social Sciences, Kyiv School of Economics
(3, M. Shpaka St., Kyiv, 03113)*

volodymyr.shelukhin@knu.ua

<http://orcid.org/0000-0002-8931-8757>

Анамнезис у соціології: від пам'яті до знання

Перехід російсько-української війни у повномасштабну фаз спонукав у дечому по-новому поглянути на трансформації українського суспільства, а в дечому просто зробити більш наочними висновки, які до того цікавили лише вузьке коло фахівців і тепер сприймалися із захватом і подивом громадськістю. Вивчення різноманітних процесів і явищ (стійкості, міграцій, самоорганізації, практик мережування), тісно пов'язаних із різними параметрами соціальної структури, зайняло своє видиме місце. Але я би хотів поглянути на один аспект соціальної структури, який зазвичай менше потрапляє до поля уваги та дискусій, — на структуру знання. Соціологія — це сукупність певних практик знання, які мають свою локальну контекстуалізацію і, водночас, є складовими глобального наукового процесу. Війна дала поштовх «перевідкрити» Україну у світі. Країна з регіону, який асоціювався хіба з Чорнобильською катастрофою, корупцією та сірими радянськими будовами, існування якої багато хто вважав випадковим і тимчасовим, а дехто взагалі до початку вторгнення про нього не здогадувався, вразила мужністю й стійкістю. Соціологічні дослідження в цьому «перевідкритті» почали відігравати таку ж роль, як художні твори й фотоповістки — це було джерело надійного знання, яке підважувало багато стереотипів і хибних ідеологем. Водночас, самі соціологи збагнули свою співучасть у культивуванні стереотипів, які десятиліттями шкодили солідарності в українському суспільстві. Звичайна технічна процедура групування областей у регіони виявилася політично інструменталізованою і тривалий час працювала на дезінтеграцію та посилення регіональних стереотипів. Досвід взаємодії із закордонними колегами у межах фінансованих іноземними донорами проєктів засвідчив, що нерідко люди, які за збігом обставин працювали в Африці чи на Балканах, опиняються в Україні й, не знаючи контексту, впливають на формування методології та концептуального підґрунтя для політично значущих дослід-

Цитування: Шелухін, В. (2026). Анамнезис у соціології: від пам'яті до знання. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 1, 210–216, <https://doi.org/10.15407/sociology2026.01.210>.

Публікується на засадах ліцензії Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0).

джен, надають стереотипам наукоподібного вигляду. І нерідко українські дослідники не знали, як діяти за таких обставин, особливо за умов, коли той, хто платить (а платимо зазвичай не ми) — замовляє музику. Передумовою стійкості в дискусіях теоретичного характеру є подвійна рефлексійність, яка формується, зокрема, через занурення в різні інтелектуальні традиції. І на цьому етапі ми виявили, що зі знанням своєї у нас проблеми.

Ми зустрілися з тим викликом, що знання про Україну у глобальній академії нерідко є стереотипними та хибними. Багато хто заговорив про орієнталізм та колоніальність. Структура знання у глобальній соціології, з одного боку, передбачає існування історичного ядра, сформованого здебільшого у Західній Європі та США, тоді як, з іншого боку, домінантна постколоніальна перспектива сьогодні знає лише «географічне» розмежування на соціологію «глобальних Півночі та Півдня» — спрощений, маніхейський погляд на соціально-наукове знання, що лишає поза увагою багато відтінків у розвитку соціології з часу її зародження. У межах такого погляду дуже складно описати місце української соціології та її традицій у контексті глобальної. Ранні українські соціологи в певному сенсі були співтворцями західних традицій. Наприклад, відносно рідко згадують про вплив Михайла Драгоманова на Макса Вебера. Зараз ми стали більше приділяти увагу ролі спадщини Сергія Подолинського, чії ідеї дали поштовх так званій Барселонській школі еко-економіки. Дискусія (що відома з 2011 року і тривала далі) між П. Штомпкою та М. Буравим про уніфіковану глобальну соціологію чи локальні соціології лише засвідчила, що тема історії продукування та структурування соціологічного знання загострюється з певною регулярністю щойно соціологія зустрічається з новими викликами. Хіба війна проти України не є таким викликом?

По-перше, те що ми вважаємо усталеними, консистентними теоріями, часто формулювалося *post factum* діяльності класиків. Сучасні німецькі дослідники вважають, що Макс Вебер не мав амбіції створювати власну методологічну програму, яка значною мірою постала вже після нього, як вислід роботи його інтерпретаторів. Зимель — академічний маргінал, який зміг здобути професуру лише ближче до 60-ти і який писав здебільшого розрізнену есеїстику, а не статті та монографії, з усім тим дав поштовх формуванню так званої формальної соціології саме завдяки тлумачам його ідей.

По-друге, те, що набуло згодом характеру такої усталеної теорії, зазвичай мало множинні інтелектуальні джерела й так само множину різноманітних варіацій, що з них лише якась згодом стала панівною, а інші були витіснені чи забуті.

Те, що утвердилося як «традиція», стало таким не останньою чергою через вплив позанауковим чинників (політичної кон'юнктури, ресурсних можливостей, елементарної безпеки творців — міграція європейських інтелектуалів до Америки напередодні Другої світової теж мала свої наслідки). Отже, у домінантних традиціях є частка випадковості, яку внаслідок того, що вона відбулася *post factum*, почали сприймати як неминучість. У них є також частка витісненого та забутого, що загубилося у джерелах, хоч і дало в чомусь поштовх тому, що сьогодні ми знаємо як «класику». Теорії, які «вижили» в історії, розглядають як не-

минуче підґрунтя для сучасних досліджень. Однак користування усталеними теоріями означає, що головним джерелом їхньої зміни будуть передусім повторювані невідповідності в емпіричних даних, обрій нових тематичних можливостей звужується, бо узалежнюється від обмеженого числа пояснень, які допускає панівна структура знання. Забуте та витіснене знання не зможе збагатити нас.

У структурі знання глобальної соціології є не лише канонічна класика, а й «канонічні» форми її тлумачення, що слугують підґрунтям для теорій та робочих гіпотез «середнього радіусу дії». Розвиток української соціології відбувався не лише із запозичення західних концепцій, а й із місцевих інтелектуальних джерел. Можна навіть сказати, що запозичено у XIX столітті було термін «соціологія» та базову інтуїцію, яка лежала в основі задуму майбутньої науки, але зміст часто винаходили наново. І так відбувалося у багатьох інших країнах Європи. Це вирізняло процес розвитку ранньої соціології від сучасної, де зазвичай запозиченню підлягає цілісна теорія чи методологічна стратегія. Історію ранньої української соціології (як і соціології країн, чії автори не опинилися у ядровій класиці) часто пишуть у парадигмі «впливів». Беремо умовного Спенсера та шукаємо когось із українських авторів, хто «зазнав його впливу». Натомість рання українська соціологія розвивалася у контексті множинних зв'язків з іншими формами культури. Микита Шаповал перед тим, як стати соціологом, був політиком, а ще раніше — впливовим культурним і літературним критиком, виразником модерністської естетики та світовідчуття. Яке це мало значення для розвитку української соціології? У парадигмі впливів ми ніколи не відповімо на це питання, відповідь на це питання може радикально змінити наш погляд на природу соціологічного знання загалом, бо все це відбувалося в контексті інтелектуального шумування в Європі першої третини XX століття (наприклад, інтуїтивізм Бергсона однаково вплинув на письменника Марселя Пруста та соціолога Альфреда Шюца). Ми ніколи не зрозуміємо характеру соціологічного знання і того, яким воно було в українській культурі, якщо будемо писати історію соціології ізольовано, бо галузеві межі — це підручникова категорія, яка з'являється після автора, після традиції, після розвитку школи. Процес — множинний і пронизаний розмаїтими інтелектуальними перетинами, які потребують навіть нових форм презентації. Наприклад, я із піаністом Павлом Лисим у квітні цього року організував акустичний семінар — синтез лекторію та концерту з обговоренням «Соціологія та мистецтво: забутий діалог», де крізь призму взаємодії піаніста та композитора раннього модернізму Федора Якименка (представленого Павлом) та Шаповала (представленого мною), було окреслено початкові знахідки щодо взаємовпливу раннього модернізму та ранньої української соціології. Обидві згадані постаті були членами міжвоєнного Українського соціологічного інституту у Празі.

Дослідження перетворюється на анамнезис — пригадування забутого та віднайдення витісненого, й таким чином з'являтиметься новий ресурс приросту теоретичного знання. У чинній структурі соціологічного знання, яка є опорою глобальної соціології, немає ланки, яку можна було б визначити як «нашу», тому дослідження історії української соціології стає перформативним процесом,

який додає альтернативної пізнавальної динаміки статистиці цієї усталеної структури й у такий спосіб потенційно розширює спектр можливих виборів, які дослідники зможуть робити шукаючи концептуального натхнення для своїх пошуків (про значення й визначення «потенційної класики» див.: Шелухін, 2023: с. 325).

Здійснення цього — не питання кон'юнктури. Мені здається, що це відкриває для нас нові можливості: насамперед, дасть змогу набути більшої інтелектуальної суб'єктності (ми пригадуємо, що в певній спосіб доклалися до постання традицій, які стали класичними, але також творили й ідеї, які могли надати соціологічним концепціям альтернативне спрямування). А отже, ми не лише відповідатимемо на питання, які формулюють інші, а й пропонуватимемо власні їх постановки, отже задаватимемо порядок денний дискусій (що виявилось дуже значущим, коли зайшлося про позиціонування України у світі).

Слід враховувати, що кар'єрні потреби сучасних соціологів не потребують референції до історії української соціології як такої. Тому ця тема як складник фундаментальних, а не прикладних інтересів навряд чи буде особливо популярною цариною досліджень. Треба розуміти, що вона цікавитиме меншість і ніколи не буде провідною. А це означає, що тут потрібні особливі стратегії просування, оскільки не можна розраховувати на звичайну систему грантової конкуренції, мотивованої рішеннями соціальних проблем та вибором із кар'єрних міркувань.

Війна, що стала чинником вимушеного переміщення великої кількості вітчизняних дослідників у різні куточки світу, також оприявила два можливі ефекти, які це переміщення може мати для структури соціологічного знання. Ці ефекти прямо пов'язані зі стратегіями взаємодії із зарубіжною академією: вписатися в чинну структуру або ж стати перформативним чинником зміни, використовуючи контакти та інші можливості за кордоном. Обидві стратегії корисні й потрібні. Але Україна та її академічна спільнота вже переросли орієнтацію виключно на першу. У нас є інтелектуальний ресурс для другої. Завдання на найближчий час — робити його більш видимим через публікації, публічні заходи. І цю роботу передусім можна робити тут, в Україні, де є відповідні архіви та матеріали. Ініційована мною у червні 2024 конференція «Потенційна класика: витіснене, забуте та віднайдене в історії української соціології», показала, що є невелика, але динамічна спільнота дослідників (серед них чимало молоді), які цікавляться цією проблематикою й готові з нею працювати (Потенційна класика, 2024).

Ми ладні говорити про те, як «змінлося» наше суспільство у зв'язку з військовою — скільки людей виїхало, скільки повернеться, які будуть показники народжуваності, на що здатні громади тощо — у пошуку відповідей на ці й багато інших питань, у пригоді стають соціологи та їхні дослідження. Але як зміниться сама соціологія у зв'язку з цією війною? Її пізнавальні передумови, структурування соціологічного знання? Не виключено, що згадані масштабні переміщення фахівців можуть лишитися без суттєвих епістемологічних наслідків для української соціології, яка й надалі може застрягати між глобальними центрами та глобальною периферією, а приналежність до цих центрів стосуватиметься не

традиції чи спільнот, а окремих науковців, описуватиме не трансформацію науки, а персональну зміну життєвої траєкторії окремих українських соціологів. Переосмислення історії української соціології може допомогти доповнити суто прикладний запит на пошук адекватних реакцій на воєнну ситуацію, відчуттям причетності до питомих наукових і теоретичних традицій, але спершу їх слід реконструювати, оприявнити та зрозуміти характер їхнього постання, а надалі — співвіднести з тим, що є загальноновизнаним у світовій соціології.

На відміну від об'єктивного плину соціальних процесів зумовлених реаліями війни, епістемологічні зміни передбачають виразніший елемент цілепокладання — вони не відбуваються самі собою, щоби розпочатися, вони мають стати метою для певного числа дослідників, які готові докласти зусиль для їх розгортання. Якими мають бути вихідні кроки таких зусиль? По-перше, це усвідомлення потреби в написанні історії української соціології не як підруничкової історії науки, а як складової загальної культури, де соціологічне знання взаємодіяло із позанауковими формами знання (мистецтвом, політичним дискурсом тощо). По-друге, відмова від парадигми запозичень / впливів — соціологія в Україні розвивалася також із питомо локальних спонук і мала власні інтелектуальні джерела, які слід співвідносити із запозиченим в історичній ретроспективі. По-третє, слід відстежувати у становленні «канонічних» соціологічних традицій, український вимір, а такий у цілій низці випадків був. У цій розвідці я дійшов несподіваного висновку, що модель розвитку соціологічного знання, яку просував Український соціологічний інститут у міжвоєнній Празі, більше перегукується із сучасним його поступом в Україні, аніж пострадянська чи радянська моделі, які значно ближчі в часі до нас сьогодні (Шелухін, 2024: с. 126).

Нині ці зміни у структурі знання ще не відбулися, але усвідомлення їхнього потенціалу має слугувати дороговказом для руху.

Джерела

Потенційна класика: витіснене, забуте та віднайдене в історії української соціології (5–6 червня 2024): матеріали конференції. (2024). Київський національний університет імені Тараса Шевченка. *Всеукраїнський соціологічний часопис «СВОЄ»*, 17.06.2024. Взято з: <https://svoye.wordpress.com/2024/06/17/%D0%BF%D0%BE%D1%82%D0%B5%D0%BD%D1%86%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B0-%D0%BA%D0%BB%D0%B0%D1%81%D0%B8%D0%BA%D0%B0-%D0%B2%D0%B8%D1%82%D1%96%D1%81%D0%BD%D0%B5%D0%BD%D0%B5-%D0%B7%D0%B0%D0%B1%D1%83%D1%82%D0%B5/>

Шелухін, В. (2023). Читання (до)класичних текстів: принципи критичної поетики соціології. У: *Точка розходження: соціологія та економіка у тіні своїх витоків* (с. 325–335). Київ: Ліра-К.

Шелухін, В. (2024). Український соціологічний інститут: фракційна політика, наука та спецслужби у становленні української соціології. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 1, 110–157. <https://doi.org/10.15407/sociology2024.01.110>

Отримано 15.12.2025

Прийнято до друку після рецензування 07.01.2026

Опубліковано 03.03.2026

References

Potential classics: superseded, forgotten, and uncovered in the history of Ukrainian sociology (June 5–6, 2024): conference proceedings. (2024). Taras Shevchenko National University of Kyiv. [In Ukrainian]. *All-Ukrainian Sociological Journal* «SVOYE», 17.06.2024. Retrieved from: <https://svoye.wordpress.com/2024/06/17/%D0%BF%D0%BE%D1%82%D0%B5%D0%BD%D1%86%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B0-%D0%BA%D0%BB%D0%B0%D1%81%D0%B8%D0%BA%D0%B0-%D0%B2%D0%B8%D1%82%D1%96%D1%81%D0%BD%D0%B5%D0%BD%D0%B5-%D0%B7%D0%B0%D0%B1%D1%83%D1%82%D0%B5/> [=Потенційна класика 2024].

Shelukhin, V. (2023). Reading (pre)classical texts: principles of the critical poetics of sociology. [In Ukrainian]. In: *Point of Divergence: Sociology and Economics in the Shadow of Their Origins* (pp. 325–335). Kyiv: Lira-K. [=Шелухін 2023].

Shelukhin, V. (2024). Ukrainian Sociological Institute: faction policy, research, and intelligence services in origin of Ukrainian sociology. [In Ukrainian]. *Sociology: Theory, Methods, Marketing*, 1, 110–157. <https://doi.org/10.15407/sociology2024.01.110> [=Шелухін 2024].

Received 15.12.2025

Accepted for publication after review 07.01.2026

Published 03.03.2026

ВОЛОДИМИР ШЕЛУХІН

Анамнезис у соціології: від пам'яті до знання

Соціологія має дві основні стратегії розвитку власної теорії: осмислення суперечностей у поточних емпіричних даних та критичне переосмислення класичних концепцій. У статті вказано слабкі місця обох стратегій. Використання вже відомих концепцій і дизайнування емпіричних досліджень на цій основі створюють ризики тавтологічності знання. Альтернативною можливістю є звернення до «потенційної класики» – сукупності витіснених та забутих підходів, які потенційно могли, але з огляду не стільки на концептуальні слабкості, скільки на несприятливі політичні та історичні обставини не справили належного впливу на теоретичний поступ у науці. Часом класика знаходить можливість повернення, як теорія Сергія Подолінського (1850–1891), що вплинула на сучасну Барселонську школу політичної екології та екологічної економіки. «Потенційна класика» пропонує альтернативні опції для теоретичної яви, які часом ближчі до сучасних викликів перед соціологією, аніж ті, що постали під впливом радянської моделі наукового знання, як це продемонстровано на прикладі функціонування Українського соціологічного інституту у міжвоєнній Празі як приватної наукової установи, ближчої до сучасних аналітичних центрів. Автор робить наголос на важливості альтернативного погляду на історію соціології загалом та ранньої української соціології зокрема: рання соціологія розвивалася, не знаючи жорстких дисциплінарних рамок, вона зазнавала впливів часом із позанаукових царин, таких як мистецтво та література. Тож історія ранньої української соціології слід вивчати передусім як історію культури, а не історію ізольованої науки. У випадку «потенційної класики», робота з теорією стає подібною до анамнезису. Стаття ілюструє приклади такої роботи за останні роки з організаційної та дослідницької практики автора: конференція «Потенційна класика: витіснене, забуте та віднайдене в історії української соціології», акустичний семінар «Соціологія та мистецтво: забутий діалог» тощо.

Ключові слова: потенційна класика, анамнезис, історія соціології, соціальна епістемологія

VOLODYMYR SHELUKHIN

Anamnesis in sociology: from memory to knowledge

Sociology has two main strategies in development theory: reflections on contradictions in the current set of empirical findings and reconsideration of historically absorbed conceptions. The essay presents reflections on lack of epistemological novelty of these strategies. If we use already known conceptions and designed according to them empirical studies, the risk of tautological explanations rises. The other supplementary source that could address this risk is the so-called “potential classics”, a set of superseded or forgotten conceptual approaches that could had – but did not – shape the direction of research path due to unfavorable historical circumstances, which were very often far removed from scientific reasons and depended on political and institutional contexts. The history of early Ukrainian sociology is full of such tendencies. Despite this fact, some of superseded approaches are still in use in research, as for example, Serhii Podolynsky’s (1850-1891) theory, which influenced Barcelona school of political ecology and ecological economics. “Potential” classics provide alternative options for theoretical imagination and, in some sense, could be closer to the current challenges of Ukrainian sociology than patterns that originated in the shadow of Soviet past, as it demonstrated by the case of the Ukrainian Sociological Institute functioning as a private research organization in interwar Prague. The essay also emphasizes the importance of another way of looking at the history of early sociology in general and Ukrainian in particular. Early sociology development took place in a period when distinct boundaries between fields were absent, and the formation of sociology was influenced by from domains even beyond science, including culture, arts, literature, and others. Therefore, the author insists that the history of early Ukrainian sociology should be studied rather as the history of culture than as the history of isolated science, as is more common today. In case of “potential” classics, work with theories is similar to anamnesis.

Keywords: *potential classics, anamnesis, history of sociology, social epistemology*